

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

УДК 316.4

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ В УКРАЇНІ

Пампура М. В.,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Анотація: розглянуто основні наукові підходи до вивчення праворозуміння. Визначено зміст та характерні особливості сучасного стану проблеми праворозуміння в Україні. Здійснено класифікацію та проведено аналіз основних типів праворозуміння. Встановлено головні напрямки розвитку нової парадигми праворозуміння в умовах впливу низки сучасних трансформаційних процесів в Україні.

Ключові слова: праворозуміння, трансформаційні процеси, правова ідеологія, державно-правова дійсність, посттоталітарна трансформація, глобалізація, плюралістичність.

Аннотация: рассмотрены основные научные подходы к изучению правопонимания. Определены содержание и особенности современного состояния изучения проблемы правопонимания в Украине. Осуществлена классификация и проведен анализ основных типов правопонимания. Установлены основные направления развития новой парадигмы правопонимания в условиях влияния современных трансформационных процессов в Украине.

Ключевые слова: правопонимание, трансформационные процессы, правовая идеология, государственно-правовая действительность, посттоталитарная трансформация, глобализация, плюралистичность.

Annotation: the main scientific approaches of understanding of comprehension are considered. The content and specific features of the contemporary comprehension in the Ukraine are offered. The analysis of basic types of comprehension is performed. The directions and tendencies of develop of the contemporary comprehension in the conditions of interrelation of modern transformational processes in the Ukraine.

Key words: comprehension, transformational processes, legal ideology, state-legal reality, post-totalitarian transformation, globalization, pluralism.

Постановка проблеми. Сьогодні практика демократизації правового та суспільно-політичного життя в Україні вимагає якнайшвидшого формування та впровадження нової цілісної національної правової ідеології з метою орієнтації суспільної правової свідомості на вироблення теоретично обґрунтованих і практично виправданих правових рішень. Уявляється, що дане завдання не може бути вирішеним без відповідного рівня наукового пізнання права, адже, як підкреслюють сучасні дослідники, саме у різних типах праворозуміння знаходяться відповіді на запитання щодо співвідношення можливого й дійсного в праві, розуміння правового ідеалу, тенденцій і перспектив правового розвитку суспільства і держави [1, с. 108].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям розгляду питання сучасного стану праворозуміння в Україні стали праці С. Алексєєва, М. Аносова, І. Байтіна, Х. Бехруза, М. Бурдоносової, В. Графського, М. Козюбри, О. Лейста, Ю. Оборотова, С. Погребняка, А. Полякова, П. Рабіновича, Р. Ромашова, А. Скоробогатова, С. Стеценка, О. Стовби, М. Цвіка, М. Цимбалюка, І. Честнова та ін.

Невирішені раніше проблеми. Проте, незважаючи на велику кількість наукових досліджень у даній сфері, стан вітчизняної теорії права свідчить про недостатню розробленість концепції праворозуміння, адже наразі дана проблема набула специфічного характеру, що зумовлюється, насамперед, особливостями правового та соціально-політичного розвитку України, а також комплексом зовнішніх факторів впливу з боку низки трансформаційних процесів, які відбуваються в сучасному світі.

Метою статті є дослідження процесу еволюції праворозуміння в Україні, що передбачає уточнення змісту поняття «праворозуміння», визначення його основних особливостей, а також класифікацію і аналіз основних типів праворозуміння з метою визначення оптимального типу праворозуміння в період кардинальної трансформації правової та політичної систем українського суспільства під впливом низки сучасних внутрішніх і зовнішніх трансформаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Попри досить широке використання поняття «праворозуміння», його єдиного визначення у сучасній юриспруденції наразі не існує. У вітчизняній науковій літературі зміст праворозуміння розкривається найчастіше у такий спосіб: праворозуміння – це пізнання (усвідомлення) права, всієї правової дійсності, реальності. При цьому предмет даного пізнання тлумачиться по-різному. Деякі дослідники обмежують його лише сутністю права та його роллю в регулюванні суспільних відносин. Інші відносять до нього майже усі загальні властивості, риси та прояви права (таким чином практично ототожнюючи праворозуміння із загальнотеоретичним правознавством в цілому). Як відзначає П. Рабінович, спеціальна категорія «праворозуміння» створена у загальнотеоретичній юридичній науці з метою «формування й дослідження права і дозволяє охопити усі існуючі та можливі у майбутньому роз'яснення стосовно того, що становить собою право» [2, с. 16]. На думку вченого, праворозуміння є відображенням у людській свідомості за посередництвом поняття «право» того явища, яке є істотним для існування й розвитку суб'єкта. Дане роз'яснення (інтерпретація) того, які з зазначених явищ

відображаються за допомогою поняття, позначеного словом «право» (або іншим однозначним з ним терміном чи знаком) [2, с. 17]. До таких явищ належать можливості (свободи), інтереси (потреби), дії, а також їх психічні відображення (правила поведінки, ідеї, почуття тощо) [3, с. 138].

Важливою характеристикою праворозуміння є його безпосередній зв'язок із пізнавальною діяльністю, тож загальні закономірності пізнання поширюються й на процес праворозуміння. Як відзначає М. Бурдоносова, розвитком даного процесу є усвідомлення необхідності права та його прояв у відповідній поведінці, активних діях (дотриманні, виконанні, використанні правових норм). Тож загальне завдання усвідомлення права виявляється безпосередньо пов'язаним з переходом його відображення із свідомості у правосвідомість, адже для того, щоб надати праву практичного втілення, предметної оцінки та забезпечити дієве регулювання суспільних відносин, йому необхідна правосвідомість [4, с. 168]. Згідно з таким підходом до визначення сутності правосвідомості, дана категорія відбиває процес та результат цілеспрямованої розумової діяльності людини і містить в собі пізнання права, його оцінку і ставлення до нього як до цілісного соціального явища [5, с. 169].

Отже поняття «правосвідомість» в цілому можна визначити як теоретико-правову категорію, що відноситься до сфери доктринальної правосвідомості і охоплює собою закономірності виникнення, розвитку та функціонування права, правових явищ та процесів. Аналіз концептуальних підходів щодо розуміння сутності та змісту праворозуміння дозволяє визначити, що даний феномен може бути розглянутий з двох позицій: як процес пізнання права та як результат його теоретичного усвідомлення [6, с. 37-40]. Обидві позиції зводять категорію праворозуміння виключно до наукового змісту, але їх виокремлення акцентує увагу на тому, що дана категорія має як безпосередньо доктринальне значення, так і певний практичний потенціал: визначення та відповідне розуміння права є основою як для правотворчості, так і для правозастосовної діяльності. Наявність чітких уявлень про те, що є правом, які діяння йому відповідають та є правомірними, а які – ні, дозволяє визначити, чи є ті або інші регулятивні системи правовими. За влучним визначенням С. Кожевнікова, «саме від того, як розуміється право, яким є його загальне визначення, врешті й залежить ефективність вирішення всіх інших проблем і питань, що входять у предмет теорії права, а деякою мірою і юридичної практики, пов'язаної з реалізацією приписів юридичних норм» [7, с. 23].

Таким чином, праворозуміння як теоретико-правова категорія містить у собі як інтелектуальну пізнавальну діяльність, так і систему інтерпретованих правових явищ, отриманих у результаті пізнавально-правової діяльності. Доктринальні уявлення про право не тільки мають важливе значення для розвитку юридичної науки, виконуючи методологічну функцію теорії права, але й, в остаточному підсумку, визначають загальний ідеологічний характер спрямованості правового та суспільно-політичного розвитку країни.

Сучасний пострадянський трансформаційний етап розвитку українського суспільства характеризується відсутністю єдиної усталеної концепції праворозуміння, з одного боку, та відповідними активними пошуками об'єктивних закономірностей і детермінантів його розвитку в умовах впливу низки внутрішніх і зовнішніх трансформаційних процесів, - з іншого, що, як підкреслюють вітчизняні дослідники, у свою чергу, відкриває широкі можливості для різного роду систематизацій та класифікацій можливих типів праворозуміння [8, с. 19].

Класифікувати праворозуміння можна за цілою низкою підстав. Так, залежно від співвідношення матеріального й ідеального, - виокремлюють матеріалістичний та ідеалістичний типи праворозуміння. У свою чергу, в межах цих типів виокремлюють такі їх види: метафізичний, механічний, економічний (матеріалістичний тип); теологічний, натуралістичний, формально-догматичний тощо (ідеалістичний тип) [8, с. 12]. Залежно від особливостей використання надбань інших галузей знань у підходах до праворозуміння, виділяють такі його типи, як феноменологічний, герменевтичний, антропологічний, психологічний, синергетичний тощо [8, с. 14]. Відповідно до цивілізаційного підходу, тобто залежно від ставлення до права тих чи інших цивілізацій виокремлюють такі типи праворозуміння: європейський (християнський), мусульманський (ісламський), індо-буддійський, китайсько-конфуціанський, японський та ін. [9, с. 73-83]. Залежно від співвідношення права і закону виокремлюють юридичний і легістський [10, с. 6], або позитивістський і непозитивістський [11, с. 11] типи праворозуміння. Так, зокрема, В. Нерсесянц покладає в основу типології праворозуміння факт розрізнення або отождолення права і закону й на цій підставі проводить принциповий розподіл між двома протилежними типами праворозуміння: юридичним і легістським. При цьому вчений підкреслює, що з позиції легістського підходу право є офіційно даним, діючим, позитивним правом, тобто легістським дослідник називає такий підхід до розуміння права, за яким отождонюються право та писаний закон. Юридичний тип праворозуміння охоплює різні історичні та сучасні філософсько-правові концепції права, засновані на розрізненні права і закону. При цьому природно-правова концепція постає лише окремим випадком (історично найпоширенішим, але не єдиним) юридичного типу праворозуміння, подібно до того, як розрізнення природного і позитивного права – теж лише одна з багатьох можливих версій розрізнення права та закону [10, с. 9-12]. У спеціальній літературі зустрічаються й інші критерії класифікації праворозуміння. Проте найпоширенішим з критеріїв типологізації праворозуміння є «ідеологічний» критерій (відповідно до вихідних концептуальних ідей, які визначають його зміст та особливості).

Відзначаючи зв'язок правової ідеології та праворозуміння, слід зазначити, що в контексті визначення праворозуміння як процесу та результату цілеспрямованої професійної розумової діяльності, що містить у собі пізнання права, його сприйняття, оцінку та ставлення до нього як до комплексного соціального явища, формування правової ідеології починається на стадії сприйняття права, коли індивід аналізує його, а завершується на стадії його оцінювання, тобто на стадії визначення ставлення індивіда до права формується таке ставлення до права, що засноване на його переоцінці [4, с. 169]. Виходячи з цього, М. Бурдоносова до форм правової ідеології як засобу правового усвідомлення дійсності відносить гегелівську філософію права, природно-правову, позитивістську, марксистську доктрини держави і права, а також низку сучасних концепцій праворозуміння [4, с. 169]. О. Скакун серед типів праворозуміння виділяє природно-правову, позитивістську, соціологічну, психологічну, а також синтетичну (інтегральну) теорії [12, с. 104].

Однією з найважливіших передумов множинності теорій праворозуміння (та, відповідно, форм правової ідеології) є складність самого механізму правового регулювання, що передбачає наявність різних елементів: норм права, юридичних фактів, нормативних актів, вплив на право і правове регулювання правосвідомості, моралі та ін. Крім того, право як соціальний інститут, пов'язаний з економікою, політикою, інтересами різних соціальних груп та індивідів, у своєму регулюванні взаємодіє з корпоративними та іншими соціальними нормами.

Аналіз типів праворозуміння, які відображають філософсько-пізнавальне осмислення права та його відповідне відбиття в межах різних ідеологічних доктрин, в залежності від того, що є вихідним у підході до характеристики права та того, що, відповідно, впливає на розуміння права, дозволяє об'єднати існуючі підходи до розгляду типів праворозуміння у такі загальні групи:

1. Класичні типи праворозуміння (нормативно-позитивістський, природно-правовий, соціологічний) [13, с. 237-275]. Слід відзначити, що розподіл між ними є досить умовним, адже науковий і теоретичний рівні праворозуміння відбивають різні аспекти єдиного феномену права. У кожного з цих типів праворозуміння є свої переваги та підстави для існування: зокрема, природно-правовий тип праворозуміння має важливе значення для правового виховання, без нормативного праворозуміння неможливі ані законність у діяльності державних органів та посадових осіб, ані визначеність і стабільність суспільних відносин у цілому, за допомогою соціологічного праворозуміння право отримує конкретність і практичну реалізацію.

2. Некласичні типи праворозуміння (постмодерністські теорії та концепції інтегративного праворозуміння). Методологічну основу постмодерністської правової доктрини праворозуміння становить низка актуальних методологій, зокрема, структуралістська, семіотична, герменевтична, синергетична, феноменологічна та ін. Теорії інтегративного сприйняття засновуються на ідеї синтезу теоретично значимих моментів, пророблені конкуруючими науковими теоріями праворозуміння (комунікативна теорія права, реалістичний позитивізм, культуроантропологічна теорія права, ціннісно-нормативна теорія та ін.) [14, с. 71; 15, с. 137].

Проблема пошуку сучасного типу праворозуміння, його адекватного сприйняття та пізнання суспільством є особливо актуальною для України в період кардинальної трансформації її правової та політичної систем, у час, коли відбувається пошук відповідної державної правової ідеології. Розвиток пострадянської ідеології як структурного елементу правової свідомості демонструє сьогодні широку концептуальну розмаїтість та характеризується наявністю кількох ідейних і ціннісних тенденцій, загальною особливістю яких є прагнення до створення оригінальної теорії праворозуміння. Вирішення загальної проблеми розвитку правосвідомості та правової культури в умовах впливу на суспільно-політичне та правове життя країни низки внутрішніх і загальносвітових трансформаційних процесів набуває вирішального значення для формування та розвитку нової правової ідеології, безпосередньо зумовлюючи «рівень розвитку інститутів громадянського суспільства, і загальний стан культури в країні, і характер політичної влади, і темпи економічного розвитку, і особливості суспільної правосвідомості» [16, с. 155].

Формування сучасного типу праворозуміння визначається соціально-культурними, економічними, політичними та правовими трансформаційними процесами, що відбуваються протягом останніх десятиліть. Завдання, що у зв'язку з цим постають перед правовою наукою, принципово ускладнюються поєднанням впливу трансформаційних процесів на двох рівнях: це процеси перетворень національного масштабу та процес глобальних перетворень усього світового співтовариства, що все частіше сприймається як процес становлення нової цивілізації. Так, сучасна правова система України формується з урахуванням реалій, що передбачають інтеграцію національної правової системи України у «глобальну правову систему». Сьогодні вже стає очевидним, що цей процес є неминучим, оскільки під впливом глобалізаційних процесів усі національні правові системи вступають у постійний діалог взаємозбагачень і взаємозалежності [17, с. 824]. Науковці відзначають, що XXI століття є епохою, яка проголошує і захищає принципи людиноцентризму, лібералізму, у цей період відроджуються демократичні цінності, які актуалізують проблематику праворозуміння [18, с. 244].

Проблема праворозуміння в нинішній пострадянській період багато в чому визначається й загальною політичною дійсністю в Україні. Орієнтація на побудову правової держави, затвердження індивідуалістичних цінностей призвели до створення відповідних правових концепцій, спрямованих на встановлення відповідності права і закону, на загальну лібералізацію правових поглядів. Актуалізація проблематики праворозуміння стосовно нашої країни зумовлюється також і тим, що у 2014 р. між Україною та Європейським Союзом було підписано Угоду про асоціацію [19], ст. 363 якої, зокрема, передбачено наближення законодавства України до права і політики ЄС. Угода визначила якісно новий формат відносин між Україною та Європейським Союзом та стала стратегічним орієнтиром системних реформ в нашій країні, зумовивши, у тому числі, й необхідність наукового переосмислення праворозуміння як необхідної передумови розвитку правової та політичної культури в умовах євроінтеграції.

Тож вітчизняна соціально-правова доктрина зазнає наразі кардинальних трансформацій: відбуваються зміни в поглядах на філософське осмислення дійсності, які впливають на поняття права, формується нове тлумачення сутності права й відповідної методології [20, с. 25]. Особливістю сучасного праворозуміння стає плюралістичність. При цьому стан вітчизняної теорії права на сьогоднішній час такий, що не дозволяє вести мову про наявність повноцінної доктрини права, тобто поділюваного більшістю науковців вчення про право, заснованого на загальноприйнятому типі праворозуміння.

Специфіка сучасної ситуації у сфері праворозуміння полягає у тому, що, поряд із класичними типами праворозуміння, які існують у сучасній правовій науці, активно розробляються й інші різноманітні некласичні (постмодерністські) підходи до розуміння права, котрі прагнуть наповнити дане поняття новим змістом. Однак жоден з підходів, що формується, не одержав наразі достатньо широкого визнання й поширення у сучасній правовій науці.

В умовах глибокої методологічної кризи, коли як класичні (традиційні), так і посткласичні (постмодерністські) концепції праворозуміння не здатні впоратися із своїми методологічними завданнями, що висуваються під впливом

низки трансформаційних процесів новою правовою дійсністю XXI століття, особливого значення набувають інтегративні теорії, які прагнуть до розуміння права як багатоаспектного явища. Їх характерною рисою є прагнення вийти за межі однієї доктрини й використовувати переваги інших, конкуруючих теорій.

Стан сучасної теорії права свідчить про неоднорідність інтегральних концепцій праворозуміння. Аналіз існуючих досліджень дозволив відзначити наявність у межах інтегративного підходу низки конкуруючих моделей, що претендують на адекватне розуміння права та сучасної правової реальності. Кожна з них спирається на різні вихідні методологічні підстави. Як справедливо відзначає В. Сорокін, такий плюралізм праворозуміння можна вважати «показником становлення громадянського суспільства й неминучим результатом демократизації суспільного та державного життя» [21, с. 38].

При цьому слід зазначити, що більшість сучасних інтегративних концепцій праворозуміння намагається виходити з синтезу класичних та посткласичних підходів не на паритетних началах, а за провідною роллю однієї з теорій. Внутрішні та зовнішні трансформаційні процеси безпосередньо детермінують праворозуміння, яке домінує в конкретному суспільстві й складає основу функціонування національної правової системи. Праворозуміння, що домінує в суспільстві, стає визначальним чинником у функціонуванні правової системи, оскільки сучасний її стан, а також перспективи її розвитку безпосередньо залежать від розуміння права, від визначення його реального місця в системі регуляторів суспільних відносин.

До нових нормативно-позитивістських концепцій, що у сучасних умовах набувають інтегрального характеру за рахунок синтезу з природно-правовими та соціальними цінностями, слід віднести теорію реалістичного позитивізму [22], аналітичну юриспруденцію (та такі її різновиди, як лінгвістичний юридичний позитивізм, пізнавально-критична теорія права) [23]; до інтегративних концепцій, в основу яких покладена нова соціологічна модель праворозуміння [24], відносяться комунікативний підхід (з такими різновидами, як феноменолого-комунікативна теорія та концепція правового спілкування) [25, с. 126], цивілізаційний підхід [26, с. 145], антропосоціокультурна та культурантропологічна (діалогічна) теорія права [27, с. 284]; до нової інтегративної моделі, в основу якої покладена сучасна природно-правова (юснатуралістська) модель праворозуміння, маємо віднести низку теорій природно-правового праворозуміння, вироблених в межах як класичного юснатуралізму, так і його сучасних версій, зокрема, концепцію «правової реальності», гуманістичний підхід, ціннісно-нормативну теорію та ін. [28, с. 127; 29, с. 11].

Висновки. Отже, в умовах активного пошуку нової моделі соціального розвитку під впливом низки зовнішніх та внутрішніх трансформаційних процесів, сучасне вітчизняне праворозуміння не може бути зведене до будь-якої однієї парадигми, одного варіанту розуміння права, його визначальною особливістю є саме плюралістичність. У цілому воно сьогодні являє собою певний специфічний різновид інтегрального типу праворозуміння, що засновується на синтезі класичних та посткласичних теорій праворозуміння й виходить з того, що право являє собою втілені в юридичних нормах і фактичних правових діях правові цінності, які визначають їх ефективність. Уявляється, що саме інтеграційна парадигма праворозуміння, в основі якої лежить стратегія природно-правового праворозуміння, має становити необхідне підґрунтя для створення нової вітчизняної правової ідеологічної доктрини, так і, загалом, для державотворення та юридичного нормотворення в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія / Л. Г. Удовика. – Х.: Право, 2011. – 552 с.
2. Рабінович П. Праворозуміння як фундамент юридичної науки і практики / П. Рабінович // Юридичний вісник України. – 2006. – № 44 (592). – С. 16–21.
3. Настечко К. О. Праворозуміння в Україні / К. О. Настечко // Альманах права. – 2011. – Вип. 2. – С. 138–140 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63144>.
4. Бурдоносова М. А. Правовий ідеалізм в концепції природного праворозуміння / М. А. Бурдоносова // Альманах права. – 2011. – Вип. 2. – С. 168–170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63186>.
5. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М.: БЕК, 1994. – 224 с.
6. Палеха Р. Р. Современное отечественное правопонимание: состояние и перспективы развития / Р. Р. Палеха. – М.: РАП, 2010. – 232 с.
7. Кожевников С. Н. Понимание права: разные теоретические аспекты / С. Н. Кожевников // Юрист. – 2004. – № 11. – С. 20–24.
8. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10–21.
9. Честнов И. Л. Послассическое правопонимание / И. Л. Честнов // Общественные науки и современность. – 2010. – № 5. – С. 160–161.
10. Нерсесянц В. С. Типология правопонимания / В. С. Нерсесянц // Право и политика. – 2001. – 10. – С. 4–14.
11. Четвернин В. А. Понятие права и государства. Введение в курс теории права и государства: Уч. пос. / В. А. Четвернин. – М.: Ин-т госуд. и права РАН, 2003. – 204 с.
12. Скакун О. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное измерение / О. Скакун // Право Украины. – 2013. – № 1. – С. 93–116.
13. Лейст О. Э. Сущность права: Проблемы теории и философии права / О. Э. Лейст. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. – 288 с.
14. Нечипоренко А. О. Поняття і основні типи праворозуміння як концептуальні засади нормотворчості в Україні / А. О. Нечипоренко // Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. – 2012. – Серія «Право». – Вип. 20. – Ч.1. – Т.1. – С. 69–72.
15. Яценко О. Современное правопонимание: основные концепции / О. Яценко // Право Украины. – 2011. – № 1. – С. 135–137.
16. Алексеев С. С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность / С. С. Алексеев. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 176 с.
17. Шелестов К. О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правової системи України / К. О. Шелестов // Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць. – Миколаїв, 2009. – Вип. 38. – С. 824–828.
18. Абросімов Є. Проблеми праворозуміння в умовах євроінтеграції / Є. Абросімов, Н. Скалозуб // Митна справа. – 2015. – № 2 (2.2). – С. 244–249.

19. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16 вересня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 40. – Ст. 2021.
20. Гетьман И. В. Трансформации в правовой доктрине: плюрализм методологий, концепция правового общения, правовая герменевтика / И. В. Гетьман // Проблемы законности. – 2014. – № 125. – С. 24-31 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://socionet.ru/publication.xml?h=spz:cyberleninka:32137:15665764>.
21. Сорокин В. В. О плюралистическом понимании права / В. В. Сорокин // Юридическое образование и наука. – 2007. – № 3. – С. 38-40.
22. Ромашов Р. А. Реалистический позитивизм: современный тип интегративного правопонимания / Р. А. Ромашов // Известия вузов. Правоведение. – 2005. – № 1. – С. 4-11.
23. Ольков С. Г. Аналитическая юриспруденция (методология юриспруденции): Учебник. – Ч. 1 / С. Г. Ольков. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 592 с.
24. Масловская Е. Социологические теории права и анализ правовых институтов российского общества: моногр. / Е. Масловская. – Н. Новгород: НИСОЦ, 2007. – 139 с.
25. Гетьман І. В. Концепція правового спілкування : зміст, витоки, перспективи : монографія / І. В. Гетьман. – Х.: Право, 2007. – 240 с.
26. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система / Х. Бехруз // Право України. – 2010. – № 4. – С. 143-147.
27. Честнов И. Л. Диалогичность права в глобализирующемся обществе // Диалог культур и партнерство цивилизаций : VIII Междунар. Лихачевские науч. чтения, 22–23 мая 2008 г. – СПб. : СПбГУП, 2008. – С. 282–284 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.lihachev.ru/pic/site/files/lihcht/Sbor_full/2008_rus.pdf.
28. Рабінович С. Юснатуралізм у філософсько-правовій думці України: взаємодія західної та східної традицій європейського права / С. Рабінович // Право України. – 2010. – № 4. – С. 127-132.
29. Журбелюк Г. В. Актуалізація проблем праворозуміння в контексті загострення в Україні кризових явищ / Г. В. Журбелюк // Наука і інновація. – 2008. – Т.8. – С. 7-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/655>

УДК 796.5:314.44

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЩОДО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Білоус О. О.,

старший викладач кафедри туризму
та соціальних наук

Харківського торговельно-економічного інституту
Київського національного
торговельно-економічного університету

Анотація: у статті розглянуто проблема розвитку туризму для осіб з обмеженими фізичними можливостями. Встановлено, що основою для проведення структурних реформ у галузі туризму є формування спеціальної законодавчо-правової бази, яка забезпечує захист інтересів держави та суспільства, прав людини та громадянина, а також визначає форми та методи втручання держави у туристичну діяльність. Запропоновано шляхи вдосконалення цього напрямку шляхом залучення фінансової підтримки держави, впровадження проектів з поліпшення умов інфраструктури для осіб з обмеженими фізичними можливостями.

Ключові слова: особа з обмеженими фізичними можливостями, інвалід, туризм, соціальна адаптація, туристична діяльність.

Аннотация: в статье рассмотрена проблема развития туризма для лиц с ограниченными физическими возможностями. Установлено, что основой для проведения структурных реформ в сфере туризма является формирование специальной законодательно-правовой базы, обеспечивающей защиту интересов государства и общества, прав человека и гражданина, а также определяющей формы и методы вмешательства государства в туристическую деятельность. Предложены пути совершенствования этого направления путем привлечения финансовой поддержки государства, реализации проектов по улучшению условий инфраструктуры для лиц с ограниченными физическими возможностями.

Ключевые слова: лицо с ограниченными физическими возможностями, инвалид, туризм, социальная адаптация, туристическая деятельность.

Annotation: in the article the problem of tourism for people with disabilities. It is established that the basis for structural reforms in tourism is the formation of a special legislative framework, which ensures the protection of the interests of the state and society, human and civil rights, and defines the forms and methods of state intervention in tourism activities. The ways of improving this trend by attracting financial support from the state, implementation of projects to improve infrastructure conditions for persons with disabilities.

Key words: persons with disabilities, disability, tourism, social adaptation and tourist activity.

Постановка проблеми. В Україні особам з обмеженими фізичними можливостями конституційно гарантовано рівні з усіма можливості для участі в державному будівництві, інтеграції в усі сфери суспільного життя. Але, щоб вони могли реально стати рівноправними членами суспільства, у державі має бути створена цілісна взаємопов'язана система реабілітаційних заходів, орієнтованих на відновлення їх фізичного й соціального статусу, поліпшення життєдіяльності, досягнення матеріальної незалежності. Залучення людей з особливими потребами у сферу